

DNA-lagstiftningen

Tillräckligt effektiv?

Examensarbete på juristprogrammet,
Handelshögskolan Göteborgs Universitet

Författare: Carl Jernström

Handledare: Gösta Westerlund, Universitetslektor - Straffrätt

Högskolepoäng: 30 poäng

Förord

I och med detta förord är det på sin plats att tacka ett antal personer som hjälpt mig genomföra mitt examensarbete. Först och främst tack till Tommy Sundlén på Länskriminalen i Halland och Yvette Glantz på Rikspolisstyrelsen för att jag från dem fick stor hjälp att hitta ett intressant och aktuellt ämne. Ett stort tack till Ricky Ansell på SKL som hjälpt mig mycket med information och alltid varit både väldigt snabb och hjälpsam när jag kommit med frågor. Sist men inte minst tack till min handledare Gösta Westerlund på juridiska institutionen.

Göteborg oktober 2011

Carl Jernström

Förkortningar

DNA	Deoxyribo Nucleic Acid
RB	Rättegångsbalken
BRÅ	Brottsförebyggande rådet
SKL	Statens kriminaltekniska laboratorium
RF	Regeringsformen
RÅ	Riksåklagaren
JO	Justitieombudsmannen

Innehållsförteckning

Förord.....	2
Förkortningar	3
Inledning	6
Bakgrund	6
Syfte	6
Metod.....	7
Avgränsning.....	7
DeoxyriboNucleic Acid (DNA).....	7
Biologi.....	7
DNA-analys.....	9
De första DNA-analyserna.....	9
Från spår på brottsplats till DNA-profil	10
Handläggning SKL	11
Vad analyseras?.....	12
DNA-analysen.....	12
DNA specialanalyser.....	14
DNA-profilens unikheter.....	15
DNA-provets bevisvärde	17
Helén-mordet, ett exempel på DNA-teknikens betydelse	18
Lagstiftning.....	20
Historia	20
Senaste lagändringen.....	20
Regeringsformen.....	21
Rättegångsbalken.....	22
Kroppsbesiktning.....	22
DNA-prov på skäligen misstänkt	23
DNA-prov på andra än skäligen misstänkta	23
Enskilds samtycke.....	24
Polisdatalagen	25
Bakgrund	25
DNA-register.....	26

Utredningsregister	26
Spårregister	26
Registervård	27
Gallring	27
Framtida lagändring	27
Utfall av den nya lagen.....	28
Uppklaring – mängdbrottslighet	28
Utvecklingen hos SKL	29
Inskickade jämförelseprov	29
Registerträffar	29
Antal registrerade DNA-profiler	30
Doktrin rörande lagstiftningen.....	30
Polismyndigheten.....	31
Riksåklagaren	31
Justitieombudsmannen.....	32
Slutsatser.....	33
Sammanfattning.....	36
Källförteckning	38
Litteratur	38
Offentligt tryck	38
Rättsfall	38
Tingsrätten	38
Hovrätten	38
Högsta domstolen	38
Rapporter	38
Artiklar.....	38
Internetkällor	39
Personkällor	39

Inledning

Bakgrund

Vid så gott som varje brott lämnar gärningsmannen spår efter sig och ofta består dessa spår av biologiskt material. Det kan röra sig om saliv i en snuspris, blod eller ett tappat hårstrå. DNA-teknikens lavinartade utveckling de senaste 20 åren har inneburit att just DNA-analyser blivit polisens kanske viktigaste redskap vid komplicerade brottsutredningar. Idag kan väldigt små spår mängder användas för analys och utvecklingen visar inga tecken på att stagnera. De senaste två decennierna har vi i Sverige haft ett antal fall där DNA-teknik varit direkt avgörande för brottets uppkläring och även för en fällande dom. Tämmligen tidigt insåg lagstiftaren att Sveriges dåvarande lagstiftning kring DNA-teknikens användning i brottsbekämpande syften var omodern och otillräcklig. Efter ett relativt omfattande utredningsarbete, där utredarna bland annat sökt mycket inspiration från föregångslandet England, antog riksdagen en proposition om ny lagstiftning rörande användandet av DNA i brottsutredningar och den nya lagstiftningen infördes 2006. Lagstiftaren ämnade ge polisen en bättre möjlighet att använda sig av den nya DNA-tekniken i sin brottsbekämpande verksamhet och hoppades på så sätt uppnå en ökad uppkläring av brottsligheten, framförallt vid så kallad mängdbrottslighet. Ändringar och tillägg i Rättegångsbalkens (RB) 28 kap. skulle öka möjligheterna att ta salivprov för DNA-analys i samband med brottsutredningar och registrera resultaten av dessa. Bland annat infördes möjligheter att bygga upp ett nytt register som i sitt huvudsyfte innehåller identifierade DNA-profil som är intressanta i pågående utredningar, det så kallade utredningsregistret. I samband med de nya bestämmelserna i RB infördes ändringar i polisdatalagen som reglerar hur de olika registren ska skötas, när DNA-profiler ska registreras och när de gallras bort.

Syfte

Genom denna uppsats ämnar jag utreda huruvida lagstiftningen kring möjligheterna att ta salivprovtagning för DNA-analys i samband med brottsutredningar, som infördes i januari 2006, fått den effekt lagstiftaren räknade med. Tanken är också att identifiera eventuella problem kring lagstiftningen eller andra rättskällor på området. I slutanalysen kommer jag även, vid behov och om möjligt, kommentera möjligheter kring förändringar av nuvarande lagstiftning för att uppnå lagstiftarens målsättning som uttrycks i förarbetena till lagstiftningen.

Metod

Inledningsvis kommer jag att beskriva DNA-profilerings historia samt framväxten av DNA-teknikens betydelse i samband med brottsutredningar och brottmål. I anslutning till detta är naturligtvis en genomgång av lagstiftningen på området adekvat, både vad gäller lagstiftningen i sig men även motiv bakom ändringar och tillägg. Vidare kommer jag att undersöka statistik från Brottsförebyggande rådet (BRÅ), Rikspolisstyrelsen och Statens kriminaltekniska laboratorium (SKL) för att utröna vilken effekt lagstiftningen har haft på området sedan den senaste lagändringen skedde. Slutligen kommer jag att undersöka doktrin kring lagstiftningen och tillämpningen av den i syfte att identifiera eventuell problematik.

Avgränsning

Tyngdpunkten i denna uppsats kommer att ligga på lagstiftningen rörande möjligheten att i samband med brottsutredningar ta salivprov för DNA-analys. DNA-tekniken och bestämmelserna kring registerhållningen i polisdatalagen kommer att behandlas men huvudtyngdpunkten kommer att ligga på bestämmelserna i RB, i synnerhet då personen i fråga motsätter sig provtagning.

DeoxyriboNucleic Acid (DNA)

Biologi

DNA är en förkortning av det engelska ordet deoxyribonucleic acid, på svenska deoxiribonukleinsyra. DNA är ett kemiskt ämne som finns i cellkärnorna hos alla organismer, undantaget vissa grupper av virus,¹ DNA-molekylen innehåller vad vi i vardagligt tal brukar kalla arvsanlag, det vill säga den genetiska ritning som kroppen byggs upp efter. DNA är uppbyggt utav nukleotider. Dessa nukleotider består av fyra olika typer av byggstenar (adenin, tymin, cytosin och guanin).² Dessa, kroppens byggstenar, sitter uppradade i baspar i en spiralformad molekyll. Detta är den klassiska bilden av en DNA-molekyll och den benämns ofta som en DNA-helix (se bild nedan).³

¹ <http://www.differencebetween.net/science/health/difference-between-dna-and-rna-viruses/>

² <https://www.dna-guide.com/fran-byggsten-till-kromosom/>

³ <https://www.dna-guide.com/fran-byggsten-till-kromosom/>

Människans arvsanlag består av cirka tre miljarder sådana baspar som vi kan se på bilden. Utav dessa baspar bildas det 20000 till 25000 gener.⁴ Förenklat uttryckt är det så att olika kombinationer av baspar ger gener med olika egenskaper.⁵ Denna sekvens, av olika kombinationer, är unik för alla människor undantaget enäggstvillingar som bär på exakt samma arvsanlag. Det är en persons unika sekvens som kartläggs för jämförelse inom kriminaltekniken. DNA förändras inte under en persons livstid utan DNA håller sig konstant. Man finner även samma DNA i alla celler. Det gör alltså ingen skillnad på olika typer av biologiskt material från samma individ. Dock är det så att vissa typer av biologiskt material är mer tacksamt när det gäller att utföra en forensisk DNA-analys; mer om detta nedan.

⁴ Nationalencyklopedin

⁵ Alberts, *Molecular biology of the cell*.

Det finns dock situationer där en persons kan ha två olika typer av DNA i sin kropp. Studier från USA har visat att vid massiva blodtransfusioner kan donatorns DNA finnas i blodet hos mottagaren i upp till en vecka.⁶ En person som genomgått en lyckad stamcellstransplantation kommer resten av sitt liv ha donatorns DNA i blodet men "sitt egna" DNA i andra vävnader.⁷ Detta har dock hittills aldrig påverkat en brottsutredning eller ett brottmål.

DNA-analys

De första DNA-analyserna

När den brittiske forskaren Alec J Jeffrey 1985 publicerade sina upptäckter gällande "DNA-fingerprinting" i den väl ansedda tidskriften Nature såddes fröet till vad som idag är den moderna DNA-analysen inom kriminalforensiken.⁸ Innan de första DNA-teknikerna togs i bruk användes framförallt blodgruppsbestämning då utredarna sökte typbestämma biologiska spår. Bevisvärdet av dessa undersökningar var relativt lågt och resultaten användes mer eller mindre enbart i syfte att kunna utesluta personer i utredningarna. Det fanns ingen möjlighet att med hjälp av blodgruppsbestämning knyta en specifik individ till en plats eller ett föremål då åtminstone hundratals miljoner människor delar samma blodgrupp. Det krävdes också ganska stora mängder biologiskt material för att kunna genomföra en undersökning.⁹ Jeffrey upptäckte genom ett experiment den 10:e september 1984 ett sätt att visualisera den genetiska kod som finns i DNA för att på så sätt kunna jämföra två eller flera genetiska koder.¹⁰ Man talade tidigt om detta i termer av en persons genetiska fingeravtryck. Jeffrey själv gav sin upptäckt namnet "DNA-fingerprinting". Upptäckten patenterades och Jeffreys sålde den ganska omgående till företaget Imperial Chemical Industries (ICI). ICI startade 1987 ett center för blodtester och erbjöd privatpersoner exempelvis släktskapsutredning baserade på metoden men tjänsten blev aldrig den kommersiella framgång ICI hade hoppats på. DNA användes för första gången i en brottsutredning 1986. Polisen i Leicestershire utredde då två mord man misstänkte hade samma gärningsman. En yngling från trakten hade erkänt ett av morderna men polisen saknade helt bevisning och erkännandet räckte inte för att få den unge mannen fälld. Man bad därför Jeffrey om hjälpt att jämföra den misstänktes DNA med spår man funnit på brottsplatserna.

⁶ <http://www.scientificamerican.com/article.cfm?id=donor-blood-transfusion>

⁷ Intervju med Professor Leif Andersson på YLE (Finlands motsvarighet till SVT och SR), <http://areena.yle.fi/video/1301692330031>

⁸ R. Ansell och S. Holgersson, *Särtryck ur Kriminalteknik nr. 4-2003*

⁹ R. Ansell och S. Holgersson, *Särtryck ur Kriminalteknik nr. 4-2003*

¹⁰ <http://www.bbc.co.uk/radio4/features/desert-island-discs/castaway/04115c08#b008fcdz>

Jeffreys metod fungerade och man upptäckte mycket riktigt att de båda morderna var begångna av samma gärningsman men det stod också klart att gärningsmannen inte kunde vara den yngling som erkänt ett av morderna.¹¹ 1987 grep polisen istället en lokal bagare vid namn Colin Pitchfork. Ett DNA-test avslöjade att Pitchfork med största sannolikhet var mördaren. Pitchfork blev således den första i världshistorien att bli dömd för ett brott där DNA-analys haft en avgörande roll i utredningen och rättegången.¹²

De första DNA-ärendena i Sverige skickades utomlands för analys i slutet av 1980-talet. I Sverige saknades utrustningen och kunskan för att genomföra DNA-analyser. Därför skickades ärendena till föregångslandet England. Det var framförallt våldtäktsmål det gällde i början och mängden biologiskt material som då krävdes för att kunna genomföra en lyckad analys var 1000 gånger större jämfört med vad som krävs idag.

1989 fick vi i Sverige det första fall där DNA-analys hade en avgörande roll för en fällande dom. För första gången kunde man med mycket hög sannolikhet binda en person i ett våldtäktsmål till de biologiska spår man funnit på brottsoffret.¹³ Det faktum att det i början rörde sig om en stor del våldtäktsmål berodde på att det i praktiken var spår av sperma som hade bäst förutsättningar att ge goda analysresultat. 1991 utfördes de första svenska DNA-analyserna på SKL.¹⁴ Vid denna tid var tekniken fortfarande relativt outvecklad och det krävdes med dagens mått stora mängder biologiskt material. På grund av detta var även de första svenska analyserna oftast relaterade till misstänkta våldtäkter. De första analyserna genomfördes med hjälp av tekniken SLP (single locus profile). Denna teknik var dock väldigt känslig och den ersattes i mitten av 1990-talet fullt ut av den nyare tekniken PCR (polymerase chain reaction). Utvecklandet av PCR-metoden blev revolutionerande då det innebar att mycket mindre mängder biologiskt material framgångsrikt kunde analyseras. PCR-metoden innebär i korthet att man simulerar cellens sätt att vid celledelning göra nya kopior av cellens arvs massa. På så sätt finns det möjligheter att kopiera upp analyserbara mängder DNA från ursprungligen mycket små mängder.

Från spår på brottsplats till DNA-profil

På en brottsplats lämnar gärningsmannen oftast spår efter sig, spår som kan hjälpa utredarna att finna gärningsmannens identitet. Vid grova våldsbrott finner polisen ofta olika typer av biologiska spår vilka det är möjligt att säkra DNA ifrån.

¹¹ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/newsnight/8245312.stm>

¹² <http://www.localhistories.org/pitchfork.html>

¹³ R. Ansell och S. Holgersson, *Särtryck ur Kriminalteknik nr. 4-2003*

¹⁴ R. Ansell och S. Holgersson, *Särtryck ur Kriminalteknik nr. 4-2003*

Blod är förstås vanligt förekommande vid våldsbrott men polisen kan även finna spår på exempelvis brottsverktyg och cigarettfimpar. Kroppsvätskor är särskilt tacksamma för kriminaltekniker att arbeta med, då det är svårt för en gärningsman att upptäcka och städa undan kroppsvätskor som exempelvis runnit ner i svåråtkomliga håligheter på brottsplatsen.¹⁵ Kriminaltekniker i Sverige har tillgång till en mängd olika utrustning speciellt framtagna för att säkra spår på eller i anslutning till en brottsplats.

Finner kriminalteknikern exempelvis en blodfläck på en brottsplats tar han fram en BioPack. Detta är en påse med tillhörande tops som är särskilt konstruerade för att säkra biologiska spår.¹⁶

Vid insamlandet och hanteringen av biologiska spår krävs extrem noggrannhet då minsta kontaminering riskerar att göra provet obrukbart. Provet skickas därefter till SKL i Linköping.

Handläggning SKL

I Sverige hanteras alla DNA-analyser rörande brottmål av SKL i Linköping. SKL är knutet till polisväsendet men utgör en självständig myndighet. I samband med kriminaltekniska undersökningar fungerar SKL som en opartisk expert.

Varje ärende packas upp separat hos SKL för att undvika kontamination mellan proverna. Handläggaren klipper sedan av all bomull från topsen och placerar detta i ett litet provrör med lock kallat mikrofugrör. Därefter tillsätts en milliliter vatten för att få cellerna att släppa från bomullen. Vattnet och bomullen placeras sedan i en skakmaskin som centrifugerar provet tiotusen varv per minut under tre minuter. Effekten av detta blir att cellerna i provet samlas i en liten klump i botten av röret. Det mesta av vattnet sugs upp med en vanlig handpipett. I de fall provet är smutsigt, det vill säga att då det bland cellerna finns främmande material, kan handläggaren tillsätta olika typer av medel för att separera cellerna från främmande material som kan störa analysen. Nästa steg är att komma åt cellernas DNA. Cellerna i provet är i det här läget fortfarande hela och DNA finns i cellkärnorna. För att komma åt cellernas DNA värmer handläggaren därför upp provet i två olika omgångar, först till 56 grader och sedan till 100 grader.¹⁷ Detta gör nämligen att cellerna förstörs medan DNA, som tål högre temperaturer, blir fritt. Nästa steg i processen är att handläggaren gör en koncentrationsberäkning. Koncentrationsberäkningen görs för att reda på hur mycket DNA som finns i provet.

¹⁵ EM. Törnström, *Särtryck ur Kriminalteknik nr. 1-2005*

¹⁶ EM. Törnström, *Särtryck ur Kriminalteknik nr. 1-2005*

¹⁷ EM. Törnström, *Särtryck ur Kriminalteknik nr. 1-2005*

Detta görs genom en metod kallad Realtids-PCR. Detta är en analys där man tar ut en mycket liten del av DNA-provet och kopierar upp det.¹⁸

Handläggaren jämför sedan med en standardkurva på kända DNA-mängder. Handläggaren försöker nämligen uppnå en precis lagom mängd DNA i provet. För lite DNA i provet ger dåliga och svårtolkade resultat medan allt för stora mängder DNA gör att analysen "slår i taket" vilket i sin tur innebär att analysen blir svårtolkad. För bästa möjliga resultat söker handläggaren få motsvarande 80-100 cellers DNA att analysera och koncentrationsberäkningen hjälper handläggaren att avgöra hur mycket av det ursprungliga provet som skall användas för att få den rätta mängden celler. Skulle det slutgiltiga provet visa sig innehålla färre än 80 celler analyseras det inte vidare, förhoppningsvis finns i de fallen mer av det ursprungliga provet att ta av.¹⁹

Vad analyseras?

Vid en rutinmässig kriminalteknisk DNA-analys undersöks cirka en miljondel av de baspar DNA-molekylen byggs upp av. De specifika områden som undersöks kallas STR-områden. STR är en förkortning av engelskans short tandem repeats. Vanligtvis undersöks tio olika STR-områden samt området för könsbestämning. Ett STR-område består av sekvenser om två till fem baser som upprepas ett antal gånger. I och med att alla individer har DNA från både modern och fadern har alla individer dubbel uppsättning av vart och ett av dessa områden. Detta innebär i sin tur att man antingen har två lika eller två olika varianter i varje specifikt STR-område. Det som skiljer individer åt är antalet upprepningar av dessa baspar. De STR-områden som undersöks innehåller så vitt forskarna vet inga anlag för personens egenskaper vare sig till utseende eller personlighetsdrag. De kan heller inte kopplas till genetiska defekter såsom sjukdomsdispositioner. Forskare brukar tala om att de områden man undersöker innehåller genetisk "nonsens-information". I vissa fall uppstår ett behov av att undersöka fler än de tio STR-områden handläggaren som standard undersöker. Detta behov uppstår oftast i samband med att nära släktingar visar sig ha en mycket snarlik DNA-profil eller då man söker identifiera en oidentifierad kropp genom DNA-analys gentemot nära släktingar. Vid dessa fall kan ytterligare fem STR-områden komma att undersökas.²⁰

DNA-analysen

Vid själva analysen används den mängd av det ursprungliga provet som koncentrationsberäkningen visat på. Som standard fryses resterna av ursprungsprovet ner hos SKL och sparas i två år. Nästa steg i processen är att kopiera de tidigare nämnda STR-områdena samt området för

¹⁸ EM. Törnström, *Särtryck ur Kriminalteknik nr. 1-2005*

¹⁹ EM. Törnström, *Särtryck ur Kriminalteknik nr. 1-2005*

²⁰ EM. Törnström, *Särtryck ur Kriminalteknik nr. 1-2005*

könsbestämning. Med anledning av detta tillsätts en så kallad PCR-mix. PCR-mixen innehåller en blandning av ämnen som hjälper till vid själva kopieringen. Framförallt innehåller blandningen nukleotider, det vill säga byggmaterial för DNA.²¹

Vidare innehåller blandningen primrar som har till uppgift att finna de STR-områden man söker. Till primrarna är fluoroforer bundna. Dessa är inmärkt i tre färger och det är dessa som i slutet av analysen genom fluorescens visar vad som ska detekteras. Slutligen innehåller blandningen även Taq-polymeras. Detta är ett enzym som tål hög värme och som styr själva byggandet av DNA-kopiorna.²²

Provet blandat med PCR-mixen placeras därefter i en PCR-maskin som egentligen inte är något mer avancerat än ett värmeblock med schemalagda temperaturförändringar. Handläggaren börjar med att höja temperaturen till 94 grader. Detta medför att den dubbelsträngade DNA-molekylen delar på sig och blir två enkelsträngar. Därefter sänks temperaturen till 59 grader och då fäster primrarna på sina specifika ställen på enkelsträngarna. När handläggaren sedan höjer temperaturen till 72 grader använder Taq-polymeraset PCR-mixens byggstenar för att bygga upp kopior av enkelsträngarna. Enkelsträngarna bildar sedan dubbelsträngade DNA-molekyler. Dessa byggs enligt det faktum att basparen endast passar ihop på ett specifikt sätt.²³ A passar ihop med T och C passar ihop med G. Detta gör att en DNA-sekvens med A-T-T-C-A-G bara kan kopplas ihop med en sekvens om T-A-A-G-T-C. För varje gång cykeln med de tre temperaturstegen genomförs fördubblas antalet STR-bitar. En normal DNA-analys innebär att man kör cykeln 28 gånger. Som tidigare nämnts är PCR-metoden mycket lik kroppens egen process vid celledelning. När cellen delas sker en kopiering av DNA:t och vi får således en exakt kopiering.²⁴

Resultatet av PCR-kopieringen är nu ett prov som innehåller mängder av olika STR-bitar som är märkta och kommer att fluorescera vid den slutliga utläsningen. Nästa steg blir här att sortera och separera dessa bitar. STR-bitarna är negativt laddade och detta faktum utnyttjas vid separeringen. Provet placeras i en DNA-typbestämningsmaskin där provets sugts upp i små kapillärer. I samband med detta kopplas stark elektrisk spänning på. Detta medför att STR-bitarna, som är negativt laddade, börjar vandra genom kapillären. De kortaste fragmenten rör sig snabbare genom kapillären än de längre och man kan nu genom avancerad mjukvara skilja mellan STR-bitar som har olika längd och olika färg.

²¹ EM. Törnström, *Särtryck ur Kriminalteknik nr. 1-2005*

²² EM. Törnström, *Särtryck ur Kriminalteknik nr. 1-2005*

²³ Se bilden på DNA-helix ovan

²⁴ EM. Törnström, *Särtryck ur Kriminalteknik nr. 1-2005*

I slutet av kapillären finns en detektor som mäter fluorescensen och visar det som toppar i ett elektroferogram. Det är dessa toppars placering som är intressant. Topparnas höjd anger kvaliteten.²⁵

Det är för att få lagom höjd på topparna som handläggaren genomför koncentrationsberäkningen innan denne börjar med själva kopieringen. Samtidigt genomförs en kalibrering genom att köra en standard som innehåller STR-bitar med sedan tidigare kända längder.²⁶

GeneMapper är det datorprogram som omvandlar topparna i elektroferogrammet till en sifferkombination. Det är denna sifferkombination som i vardagligt tal brukar kallas DNA-profil. I GeneMapper görs också en kvalitetskontroll och programmet är inställt på att automatiskt varna för ofullständiga DNA-profiler och så kallade blandbilder, det vill säga då det i provet misstänks finnas DNA från fler än en individ.

Hanteringstiden för ett standardiserat salivprov är idag cirka sex dagar hos SKL.²⁷

DNA specialanalyser

Utöver den standardanalys som beskrivs ovan finns det ett par specialanalyser att tillgå hos SKL vid de fall då en standardanalys ej är genomförbar. Gemensamt för dessa specialanalyser är att de används i relativt begränsad utsträckning. Faktorer som att de är relativt tidkrävande samt att de i många fall inte ger några användbara resultat gör att de allt som oftast bara genomförs i samband med grova brott och i gamla olösta fall där man hoppas att den nya tekniken kan bidra till en lösning.

En specialanalys är då man analyserar mitokondrieDNA (mtDNA). Mitokondrierna ligger utanför själva cellkärnan och kan bäst beskrivas som cellens egna "kraftstationer". Fördelen med mtDNA är att det kan finnas i biologiskt material utan cellkärnor, exempelvis naturligt tappade hårstrån eller gamla benrester. Nackdelen med mtDNA-analys är att även i de fall man får ett gångbart resultat är bevisvärdet lågt då mtDNA följer äggcellen från modern till barnet. Denna sorts DNA ärvs alltså bara från modern till barnen och från döttrar till barnbarn och så vidare.²⁸

Low copy number (LCN) är ytterligare en teknik som möjliggör analys då den vanliga tekniken inte räcker till. Denna teknik används då det finns mycket små spårmängder, i de mest extrema fallen bara ett fåtal celler. LCN-tekniken liknar den vanliga STR-tekniken men man ökar antalet kopieringscykler från det normala 28 till 32 eller 34.

²⁵ EM. Törnström, *Särtryck ur Kriminalteknik nr. 1-2005*

²⁶ EM. Törnström, *Särtryck ur Kriminalteknik nr. 1-2005*

²⁷ R. Ansell, *Särtryck ur BEVIS Nr. 1 2007*

²⁸ EM. Törnström, *Särtryck ur Kriminalteknik nr. 1-2005*

Bevisvärdet vid användande av LCN-tekniken tenderar även då att vara betydligt lägre än vid en vanlig DNA-analys. Detta beror i första hand på att kontaminationsrisken vid analysen av få celler är hög, vilket i sin tur ställer höga krav på sättet provet hanteras samt på personerna som hanterar provet.

Det finns idag även en möjlighet att på SKL analysera Y-kromosalt DNA (manligt DNA). Denna teknik kommer framförallt till användning då standardanalysens resultat ger en blandbild med DNA från både en man och en kvinna.²⁹

DNA-profilens unikheter

Begreppet DNA-profil är i sig ett relativt begrepp som enklast kan förklaras utifrån en viss persons DNA-typkombination i ett antal utvalda och undersökta områden i den totala arvsmassan. En relativt vanlig missuppfattning är att en DNA-profil, som tas fram i samband med en utredning, är helt och hållet unik. DNA:s variation mellan olika individer gör dock att det redan vid analys av ett fåtal områden i arvsmassan får ett mycket högt resultatvärde.³⁰ Alla människor, bortsett enäggstvillingar, har unikt DNA men ju närmare släkt man är desto mer DNA delar man, enäggstvillingar delar 100 %. Eftersom det bara är en del av arvsmassan som analyseras blir profilen således inte per definition unik utan SKL beräknar risken för att en slumpmässigt vald person skall ha just den aktuella DNA-profilen. Med detta menas i samband med en brottsutredning risken att en persons DNA-profil matchar ett DNA-spår från exempelvis en brottsplats trots att spåret inte härstammar från personen i fråga.

Sedan införandet av DNA-teknik i Sverige har resultaten redovisats med slutsatser kopplade till en utlåtandeskala. Utlåtandeskalan är i sin tur kopplad till beräknade frekvenser på DNA-resultatet. Med frekvensen menas den beräknade risken i siffror att en specifik DNA-profil härstammar från en annan individ. År 2004 infördes en gemensam utlåtandeskala för alla ärenden på SKL.³¹

Vid dessa beräkningar använder SKL generellt en referensdatabas med DNA från cirka 350 personer med svenskt ursprung. Anledningen till detta är att svenskar är den överlägset största befolkningsgruppen i Sverige.³² Vid de tillfällen då en överensstämmelse erhålls mellan ett spår och en person av utländskt ursprung väcks ofta frågan om huruvida referensdatabasen med svenska namn verkligen är relevant.

²⁹ Emailkontakt med SKL den 6 september 2011

³⁰ R. Ansell, *Särtryck ur Bevis Nr. 2 2009*, s. 9

³¹ R. Ansell, *Särtryck ur Bevis Nr. 2 2009*, s. 9

³² R. Ansell och S. Holgersson, *Särtryck ur Kriminalteknik nr. 4-2003*, s. 4

Många menar att personerna databasen bygger på borde representera den folkgrupp polisen inriktar sin förundersökning mot. Valet av referensbefolkningsgrupp är dock irrelevant då full DNA-profil erhållits. Beräkningar når då oavsett val av referensdatabas en frekvens på lägre än 1 på 1 000 000, det vill säga risken att någon slumpmässigt vald person har avsatt spåret.³³ Som tidigare nämnts gäller inte dessa frekvenser närmare släktingar, i synnerhet helsyskon. Då det finns tveksamheter kring att den misstänkte har ett eller flera helsyskon som inte omedelbart kan avföras är det mest effektiva att utesluta denna genom en separat DNA-analys på syskonet i syfte att kunna avföra möjligheten att DNA-profilen överensstämmer. Det är dock inte ovanligt att detta inte av olika anledningar kan genomföras. Risken att ett helsyskon har samma DNA-profil uppgår till cirka 1 på 10 000 i de fall man erhållit en full DNA-profil. Genomför man en utvidgad DNA-analys på det ursprungliga provet genom att analysera ytterligare fem STR-områden minskar denna risk till cirka 1 på 280 000. När det gäller enäggstvillingar delar de exakt samma DNA. Därför kan man inte med hjälp av enbart DNA-bevisning knyta någon till det avsatta spåret. Följden blir då inget åtal eller friande dom. Detta är något som skett både i Sverige och utomlands.³⁴

När det åberopas DNA-bevisning i rätten används inte frekvensberäkningarna utan SKL använder istället utlåtandeskalan. Genom utlåtandeskalan försöker SKL förklara och överföra resultatvärdet från labbteknikernas värld till polisens och juristernas värld. Vid en positiv överensstämmelse mellan två DNA-prov används en skala om grader, noll till fyra, där fyra är starkast.³⁵

Slutsatsgrad	Fras och förklaring
Grad +4	Resultatet talar med visshet för att... – <i>Möjligheten att erhålla dessa resultat om någon annan hypotes är sann bedöms i praktiken som utesluten.</i>
Grad +3	Resultatet talar starkt för att... - <i>Möjligheten att erhålla dessa resultat om någon annan hypotes är sann bedöms som mycket liten.</i>
Grad +2	Resultatet talar för att... - <i>Möjligheten att erhålla dessa resultat om någon annan hypotes är sann bedöms som liten.</i>
Grad +1	Resultatet talar i någon mån för att... - <i>De erhållna resultaten ger ett något större stöd för den uppställda hypotesen än för andra aktuella hypoteser.</i>
Grad 0	Frågan lämnas öppen... - <i>De erhållna resultaten ger inte stöd åt vare sig den uppställda hypotesen eller andra aktuella hypoteser.</i>

³³ R. Ansell och S. Holgersson, *Särtryck ur Kriminalteknik nr. 4-2003*, s. 4

³⁴ R. Ansell, *Kriminalteknik Nr. 3 2008*, s. 14

³⁵ R. Ansell, *BEVIS Nr. 2 2009*, s. 9

Nedan följer en tabell som visar hur SKL översätter sina frekvensberäkningar till utlåtandeskalan.

Slutsatsgrad	Kvot (frekvensberäkning)
Grad +4	> 1 000 000
Grad +3	10 000 - 1 000 000
Grad +2	100 - 10 000
Grad +1	10 – 100
Grad 0	1 – 10

Dessa siffror gäller en slumpmässig överensstämmelse med annan icke besläktad individ.

DNA-provets bevisvärde

I lekmannakretsar verkar det i många fall finnas en övertro kring DNA-bevisning. Faktum är att utan ytterligare bevisning är det oftast väldigt svårt att få någon fälld enbart med hjälp av ett DNA-spår. Ett DNA-spår knyter oftast bara en individ till platsen, inte själva gärningen. Givetvis finns det brottsplatser där ett DNA-spår med stor sannolikhet knyter personen till själva gärningen. Ett typiskt exempel på detta är när sperma hittas i eller på ett våldtäktsoffer. Det är även viktigt att beakta faktorer som har kunnat påverka på vilket sätt individens DNA hamnat på brottsplatsen och i synnerhet när det hamnat där. Ett DNA-spår kan i många fall helt sakna betydelse. Det mest extrema exemplet på detta är det egna hemmet där det naturligtvis finns mängder av DNA-spår från de boende som oftast inte har något som helst bevisvärde eller betydelse för utredningen.

DNA-provets bevisvärde är naturligtvis direkt beroende av en korrekt hantering, både i samband med insamlandet och under analyseringen på laboratorium. Det går inte att bortse från att det finns en risk att provet blir kontaminerat eller att misstag begås i samband med dokumenthanteringen. Idag finns dock noggrant utarbetade rutiner för kriminaltekniker på brottsplatsen och även hos personalen på SKL. Dessa rutiner gör att riskerna för felaktigheter så gott som nollställs.

Principen om fri bevisprövning³⁶ innebär att sättet på vilket DNA-provet erhållits ej behöver påverka varken möjligheterna att föra fram det som bevisning eller själva bevisvärdet.

Förhållandet då ett bevis framkommit i strid med en rättsregel har gett upphov till diskussion i den juridiska litteraturen. Enligt Fitger utesluter det inte att beviset får läggas fram i en rättegång och att det kan tillerkännas ett högt bevisvärde.³⁷ Ett vägledande fall i sammanhanget är NJA 1986 s. 489. Där meddelades en fällande dom för rattfylleri på grundval av ett i sig felaktigt erhållet blodprov, taget av en laboratorieassistent inte en legitimerad sjuksköterska eller läkare som lagen kräver.³⁸

Högsta domstolen (HD) har prövat värdering och riskfaktorer gällande DNA-bevisning i målet NJA 2003 s. 591 "Klockmaster". En av de fyra gärningsmännen skar sig under rånet mot en klockaffär på sönderslaget glas från en monter i butiken. Blodspåret analyserades och SKL erhöll en full DNA-profil som överensstämde med den tilltalade. Den tilltalade invände mot DNA-bevisningen och hävdade att den tidigare nämnda referensdatabasen var otillräcklig då den enbart består av svenskar och den tilltalade hade persiskt ursprung. Vidare menade den tilltalade att det fanns uppenbara risker i hanteringen samt tolkningen av provet på grund av den mänskliga faktorn.

På begäran av HD yttrade sig SKL i frågan och en forensisk biolog kallades in som sakkunnig. Efter det att denna redogjort för SKL:s rutiner gällande DNA-analyser konstaterade HD att utlåtandet från SKL utifrån DNA-analysen uppfyller beviskravet "ställt utom allt rimligt tvivel" samt att det inte framkommit någon omständighet som tydde på att fel begåtts i samband med hanteringen eller analysförfarandet.

Åklagarmyndighetens Utvecklingscentrum i Göteborg kartlade i en promemoria år 2008 vilket värde DNA-spår har vid domstolarnas bevisvärdering. I denna framgår bland annat att det är mycket sällsynt att själva DNA-analysen sätts i fråga i domstolarna.³⁹

Helén-mordet, ett exempel på DNA-teknikens betydelse

Det finns ett antal brottmål i Sverige de senaste åren som verkligen påvisar vilken betydelse DNA-tekniken idag har inom brottsutredningar och brottmål. Ett av de mest uppmärksammade fallen där DNA-teknik haft en direkt avgörande betydelse är mordet på Helén Nilsson och Janica Ekblad.

³⁶ Rättegångsbalken, 35 kap 1 §

³⁷ P. Fitger och M. Mellqvist, *Domstolsprocessen – en kommentar till rättegångsbalken*, s. 240

³⁸ T. Bring och C. Diesen, *Förundersökning*, s. 437

³⁹ RättsPm 2008:5 – *DNA som bevis*

I mars 1989 försvann den då 10-åriga Helén spårlöst i skånska Hörby. Hon skulle tidigt på kvällen möta några vänner utanför en livsmedelsaffär i centrala Hörby men dök aldrig upp. Sex dagar senare hittas hennes döda kropp av ett par förbipasserande i ett skogsparti norr om Tollarp. Kroppen ligger naken i en plastsäck. Obduktionen visar senare att Helén varit vid liv ett par dagar efter försvinnandet. Hon har blivit våldtagen, misshandlad, svultits och slutligen dödsdats genom strypning.⁴⁰ Senare på sommaren samma år hittas Jannica, en 26-årig prostituerad kvinna, mördad. Hennes nakna kropp upptäckts av en pensionär mitt på en landsväg utanför Hässleholm och uppvisar liknande skador som de skador Heléns kropp hade.⁴¹ Polisen lyckades säkra små mängder sperma från båda mordoffren men på den tiden fanns inte tekniken för att få fram en användbar DNA-profil från något av proven.

Relativt tidigt gick utredningen i stå och polisen hade få om ens några ledtrådar att gå på. I början av 2000-talet började det talas om att fallet var ett så kallat "cold case". Tack vare DNA-teknikens utveckling och det faktum att man sparat spermaproverna kunde polisen sommaren 2003 få fram en DNA-profil ur spermaspåret från Helén med hjälp av ett speciallaboratorium i Storbritannien. Under 2004 lämnade ett 30-tal män frivilligt salivprov för DNA-analys och jämförelse mot DNA-profilen från den sannolika gärningsmannen. Strax före midsommar fick man träff mot ett av de frivilligt lämnade proverna. Mannen hette Ulf Olsson och hade bott i Hörby när mordet på Helén begicks. Av den analys SKL gjort redovisades att bortsett från Ulfs närmsta anhöriga var chansen cirka en på 43 miljoner att sperman skulle komma från någon annan Ulf. Dessutom genomfördes DNA-prover på Ulfs bröder och de kunde genom dessa uteslutas. Senare kunde man även binda Ulf till mordet på Jannica då man genom analys fastlog att det blod man funnit under en golvlister i Ulfs dåvarande sommarstuga kunde hållas för visst kom från Jannica. Tidigare hade man misslyckats med att analysera spermaprovet från Jannicas kropp men till slut lyckades man få fram en DNA-profil ur detta och även detta stämde med Ulfs profil.⁴²

Ulf Olsson dömdes i tingsrätten till livstids fängelse för mordet på Helén och Jannica. Domen överklagades till Hovrätten som höll med tingsrätten i skuldfrågan men ändrade påföljden till rättspsykiatrisk vård.⁴³

Ulf Olsson tog sitt eget liv i sitt rum på rättspsykiatriska kliniken i Sundsvall den 10 januari 2010. Trots domen och den tekniska bevisningen hävdade Ulf hela tiden sin oskuld.⁴⁴

⁴⁰ Lunds tingsrätt, Målnr. B 2592-04

⁴¹ Lunds tingsrätt, Målnr. B 2592-04

⁴² Lunds tingsrätt, Målnr. B 2592-04

⁴³ Lunds tingsrätt, Målnr. B 2592-04, Hovrätten över Skåne och Blekinge, Målnr. B 1018-05

DNA-tekniken var i detta fall direkt avgörande både för brottets uppkläring men också för en fällande dom då det inte fanns några vittnen eller annan teknisk bevisning och utan möjligheterna till jämförelse av DNA-profil är ett sannolikt scenario att detta brott fortfarande varit olöst.

Lagstiftning

Historia

DNA-teknikens betydelse de senaste 20 åren kan knappast underskattas. DNA-tekniken har revolutionerat brottsutredningar och brottmål på ett sätt som inte skådats sedan man började jämföra fingeravtryck i slutet av 1800-talet. Detta har inneburit att nya lagar stiftas, dels kring möjligheten att ta prov för DNA-analys dels kring polisens möjligheter att upprätta register.

1999 trädde de första lagarna i kraft rörande DNA. Det rörde sig om möjligheten att ta prov för DNA-analys från individ som motsatte sig provtagningen samt reglering kring upprättandet av register med DNA-profiler och DNA-spår. Själva provtagningen har hela tiden ansetts falla in under reglerna kring kroppsbesiktning i rättegångsbalken.⁴⁵ I samband med polisdatalagen (1998:622) infördes lagstiftning kring registrering av DNA-profiler och DNA-spår. DNA-teknikens snabba och markanta utveckling bidrog till att de lagar som fanns sedan 1999 relativt snabbt ansågs otillräckliga och den dåvarande justitieministern Thomas Bodström uttryckte att det var motiverat med en översyn av den befintliga lagstiftningen.⁴⁶ Detta ledde till att den 1:a januari 2006 infördes en radikalt förändrad lagstiftning kring DNA-provtagning och registrering.

Senaste lagändringen

Den 13 oktober 2005 överlämnade regeringen proposition 2005/06:29 "Utvidgad användning av DNA-tekniken inom brottsbekämpningen m.m." till riksdagen. Propositionen bygger mycket på promemorian "*Genetiska fingeravtryck*"⁴⁷. Denna promemoria författades av Justitiedepartementet under slutet av 2003 samt första halvan av 2004. Det framkommer i promemorian att utredarna sökt få ett utländskt perspektiv och har bland annat riktat blickarna västerut mot Storbritannien.⁴⁸

⁴⁴ <http://www.dn.se/nyheter/sverige/domd-dubbelmordare-hittad-dod>

⁴⁵ Rättegångsbalken 28 kap 12 §

⁴⁶ Särtryck ur Kriminalteknik 4-2005

⁴⁷ Ds 2004:35

⁴⁸ Ds 2004:35, s. 67

I sammanhanget är detta en både relevant och viktig åtgärd då Storbritannien sedan DNA-teknikens födelse legat i framkant både vad gäller teknikens utveckling och lagstiftning. Storbritanniens motsvarighet till SKL heter FSS. Den är statligt ägd men administrationsmässigt helt separerad från polismyndigheten. Gällande rätt i Storbritannien, när utredningen gjordes, var att polis hade möjlighet att ta DNA-prov genom två olika lagregler, *intimate samples* eller *non-intimate samples*. *Intimate samples* innefattar prov som tas ifrån kroppens inre såsom blodprov, till *non-intimate samples* hör hårprover, salivprov, hudskrap och liknande.

I april 2004 ändrades reglerna i Storbritannien till att polisen skulle ha rätt och möjlighet att ta DNA-prov genom salivprov eller liknande i de fall de griper en person misstänkt för ett brott på vilket fängelse kan följa.⁴⁹ Denna lagändring medförde att reglerna för tagande av DNA-prov kontra fingeravtryck i stort blev desamma.

Även när det gäller registerhantering har utredarna undersökt Storbritanniens system. DNA-profiler från dömda och misstänkta registreras i en nationell databas. Storbritannien saknar regler för gallring och därför lagras uppgifter till dess att personen avlidit. Detta gäller även om personen i fråga under förundersökningens gång blivit avförd eller i en senare rättsprocess friats. Den nationella DNA-databasen uppfördes 1995 och år 2004 innehöll den cirka 2 300 000 profiler, idag handlar det om cirka 4 000 000 profiler.⁵⁰ Det finns även ett spårregister som då innehöll cirka 220 000 spår. Genom samkörning av dessa register har den brittiska polisen fått hjälp att klara upp många brott. Den största andelen upplösta brott är så kallad vardagsbrottslighet/mängdbrottslighet, det vill säga inbrott, bilstölder med mera.⁵¹

Lagstiftarens vision bakom lagändringen 2006 var framförallt att skapa utrymme för polismyndigheten att på ett effektivt sätt använda sig av den allt viktigare DNA-tekniken. Genom utökade möjligheter att ta DNA-prov och registrera dessa hoppades lagstiftaren uppnå en ökad upplösning bland mängdbrottsligheten.

De direkta ändringarna eller tilläggen rörde Rättegångsbalken och Polisdatalagen (1998:622) men man var även tvungen att beakta Regeringsformen och Europakonventionen.

Regeringsformen

I Regeringsformen (RF) finns rättsregler som måste beaktas och som är av betydelse för användningen av DNA-teknik i brottsbekämpande verksamhet. I 2 kap. RF finns bestämmelser om

⁴⁹ Ds 2004:35, s. 68

⁵⁰ <http://forensic.gov.uk/html/company/history/>

⁵¹ Ds 2004:35, s. 68

grundläggande fri- och rättigheter. I 6 § stadgas att var och en är skyddad från påtvingat kroppsligt ingrepp. Var och en är dessutom skyddad mot kroppsvisitation, husrannsakan och liknande intrång. Enligt 20⁵² § får dock rättigheterna i 6 § begränsas genom lag. 21 §⁵³ stadgar villkoren för inskränkningen och innebär att begränsningarna endast får göras för att tillgodose ändamål som är godtagbara i ett demokratiskt samhälle samt att begränsningarna aldrig får gå utöver vad som är nödvändigt med hänsyn till det ändamål som föranlett dessa.

Rättegångsbalken

Kroppsbesiktning

Tagande av framförallt salivprov för DNA-analys var redan före lagändringen inbegripet i reglerna kring kroppsbesiktning i 28 kap Rättegångsbalken. Kroppsbesiktning innebär undersökning av kroppens inre och yttre samt tagande av prov från kroppen i form av biologiskt material. Detta ska bara ske i samband med utredning av ett brott.⁵⁴

Kroppsbesiktning får inte utföras så att den undersökte riskerar framtida ohälsa eller skada, RB 28 kap 12 §. RB 28 kap 13 § stadgar vem som beslutar om kroppsbesiktning, undersökningsledaren, åklagaren eller rätten. Föreligger det fara i dröjsmål får även enskild polisman fatta beslut om kroppsbesiktning.

Promemorian föreslog att tagande av DNA-prov inte längre skulle omfattas av kroppsbesiktningensbegreppet utan förordade att speciella bestämmelser som reglerade detta skulle införas. Regeringen bedömde dock att DNA-prov även i fortsättningen skulle omfattas av reglerna kring kroppsbesiktning.⁵⁵ En del remissinstanser påpekade att ett undantagande av DNA-prov från kroppsbesiktningensbegreppet skulle innebära att proportionalitetsprincipen i 28 kap. 3 a § RB inte utan vidare skulle bli tillämplig, inte heller bestämmelserna om en enskild polisman s möjlighet att besluta om provtagning vid fara i dröjsmål skulle bli tillämplig.⁵⁶

Det som enligt propositionen skulle kunna tala för en egen reglering för DNA-prov undantaget regleringen kring kroppsbesiktning är de många likheterna till tagandet av fingeravtryck.

⁵² Motsvaras i propositionen av 12 §

⁵³ Motsvaras i propositionen av 12 § andra stycket

⁵⁴ P. Fitger, *Särtryck ur Rättegångsbalken*, s. 28:25

⁵⁵ Prop. 2005/06:29, s. 17

⁵⁶ Prop. 2005/06:29, s. 18

Regeringen gör bedömningen att det faktum att DNA-provet innehåller biologiskt material som, om det blir föremål för andra analyser, kan ge mera information om den undersökta personen än vad som kan utläsas av ett fingeravtryck.⁵⁷

Regeringen gör därför bedömningen att tagande av DNA-prov även i fortsättningen bör omfattas av bestämmelserna om kroppsbesiktning.⁵⁸

DNA-prov på skäligen misstänkt

Redan före lagändringen fanns möjligheter att ta DNA-prov på den som skäligen kunde misstänkas för ett brott för ett brott som kan ge fängelse, i syfte att utröna omständigheter som kan vara av betydelse för utredningen av ett brott, 28 kap. 12 § RB. Regeringen ansåg i propositionen att dessa bestämmelser var tillfredställande utformade.⁵⁹ Genom propositionen infördes en ny paragraf i RB, 12 a §. Denna lagregel innebär att DNA-prov genom kroppsbesiktning för göras under samma förutsättningar, som i 28 kap. 12 § RB, och registreras i de register som förs enligt Polisdatalagen.⁶⁰ I propositionen nämns att de brittiska erfarenheterna ger stöd för uppfattningen att ett väl uppbyggt DNA-register utgör ett effektivt redskap för polisen i den brottsbekämpande verksamheten, i synnerhet gällande mängdbrottsligheten.⁶¹ Propositionen betonar även att provtagning bör ske genom salivprov vilket anses utgöra en begränsad integritetskränkning, så liten kränkning som möjligt för den enskilda är viktigt vid tillämpningen av proportionalitetsprincipen.⁶² Propositionen konstaterar att olägenheten för den enskilda vid ett salivprov är begränsad och att möjligheterna till provtagning i syfte att utreda brott är förenliga med proportionalitetsprincipen.⁶³ Regeringen menar även att tillämpningen av proportionalitetsprincipen medför att rena bagatellbrott, där påföljden kan förväntas enbart bli böter, inte kommer att föranleda provtagning.⁶⁴

DNA-prov på andra än skäligen misstänkta

I propositionen konstateras vikten av att snabbt kunna avföra personer och spår från brottsutredningar.⁶⁵ Polisen önskar snabba besked om vilka spår som är intressanta och vilka som exempelvis härstammar från målsäganden.

⁵⁷ Prop. 2005/06:29, s. 19

⁵⁸ Prop. 2005/06:29, s. 17

⁵⁹ Prop. 2005/06:29, s. 20

⁶⁰ P. Fitger, *Särtryck ur Rättegångsbalken*, s. 28:28

⁶¹ Prop. 2005/06:29, s. 21

⁶² Prop. 2005/06:29, s. 22

⁶³ Prop. 2005/06:29, s. 20

⁶⁴ Prop. 2005/06:29, s. 23

⁶⁵ Prop. 2005/06:29, s. 23

Tidigare togs DNA-prov från målsäganden och vittnen med stöd av deras samtycke, men i och med lagändringen infördes en lagregel som möjliggör tagande av DNA-prov från annan än skäligen misstänkt som motsätter sig detta under förutsättning att det är av betydelse för utredningen, 28 kap. 12 b § RB.

Det ifrågasätts i propositionen huruvida denna nya bestämmelse verkligen var förenlig med bestämmelserna i 2 kap. 6 § RF. Regeringen konstaterar dock att ändamålet med provtagningen är att utreda och bekämpa brott. Detta får anses vara ett sådant ändamål som faller in i undantagsreglerna i 2 kap 20-21 § RF.⁶⁶ Det görs här en jämförelse med andra tvångsåtgärder som annan än en skäligen misstänkt kan påtvingas, exempelvis fingeravtryck och husrannsakan.

Möjligheten att ta DNA-prov på annan än skäligen misstänkt enligt 28 kap. 12 b § RB är långt mer begränsad än motsvarande enligt 28 kap. 12 a § RB. Andra punkten i 28 kap. 12 b § gör gällande att det ska finnas en synnerlig anledning att anta att det är av betydelse för utredningen av brottet, denna lydelse ska förhindra att DNA-prover tas slentrianmässigt på en stor mängd personer.⁶⁷ Enligt praxis skall begreppet ”synnerlig anledning” tolkas som att det skall föreligga faktiska omständigheter som påtagligt visar att man med fog kan förvänta sig att uppnå det avsedda resultatet med åtgärden.⁶⁸ Andra stycket reglerar att resultatet av en DNA-analys får användas endast i det specifika fallet. Det får inte jämföras med andra DNA-profiler i register och det får inte heller registreras. Bestämmelsen avslutas med ett tredje stycke som gör gällande att denna paragraf ej får användas för att ta DNA-prov på en person under 15 år. Relevant i sammanhanget är även att hela bestämmelsen bara gäller vid provtagning genom salivprov.⁶⁹

Enskilds samtycke

Frågan om det bör vara möjligt att ta DNA-prov även i andra fall om den enskilde lämnat samtycke diskuteras också i propositionen. Regeringen fäster viss vikt vid att Justitieombudsmannen (JO) påpekat att det i vissa situationer kan vara svårt att avgöra ifall samtycke de facto lämnats frivilligt. Det gäller framförallt i fråga om personer som det finns vissa misstankar mot och som ofta torde befinna sig i ett psykologiskt underläge gentemot polisen.⁷⁰ Å andra sidan kan det från den enskildas sida finnas ett stort intresse att genom samtycke lämna ett DNA-

⁶⁶ Prop. 2005/06:29, s. 24

⁶⁷ P. Fitger, *Särtryck ur Rättegångsbalken*, s. 28:31

⁶⁸ Prop. 2005/06:29, s. 39

⁶⁹ G. Lindberg, *Straffprocessuella tvångsmedel – när och hur får de användas?*, s. 623

⁷⁰ Prop. 2005/06:29, s. 25

prov för att bli avförd från en utredning. Propositionen menar att samtycket i sig innebär att åtgärden faller utanför bestämmelserna i RF som skyddar mot kroppsliga ingrepp då de inte anses vara påtvingade. Regeringen konstaterar att frågor om samtycke är komplicerade och faller utanför det aktuella lagstiftningsärendet och vidhåller att samtycke precis som tidigare ska innebära att en åtgärd får genomföras.⁷¹

Även i dagsläget ter sig rättsläget rörande betydelsen av samtycke i dessa situationer oklart.⁷² JO-avgörandet JO 2003/04 behandlas i G. Westerlunds bok *Straffprocessuella tvångsmedel*. I JO 2003/04 tas ett fall upp där en man under ett förhör enligt honom själv pressats att "frivilligt" lämna ett salivprov i samband med en mordutredning. JO konstaterar att rättsläget då det gäller kroppsliga ingrepp är osäkert och menar att det i framtiden kan finnas ett intresse av att lagstifta om samtycke i samband med undersökningar av kroppsbesiktningskaraktär.⁷³

Polisdatalagen

Bakgrund

Sedan 1999 har det i svensk lag funnits bestämmelser rörande registrering av DNA-provers resultat i Polisdatalagen. Lagstiftningen som fanns före 2006 byggde i stort på en rekommendation från Europarådet om användningen av DNA-analys inom ramen för det straffrättsliga systemet.⁷⁴ Rekommendationen tillkom år 1992 och med beaktande av DNA-tekniken utveckling de senaste 20 åren behövdes en lagstiftning mer anpassad till den teknik och de behov som utvecklats.

Regeringen påpekar i propositionen det faktum att ett väl utbyggt DNA-register torde utgöra ett viktigt verktyg för polisen i den brottsbekämpande verksamheten. Mot detta skall ställas risken att inskränka enskildas integritet. I stort innebar lagändringen 2006 av polisdatalagen ett förtydligande av de bestämmelser som fanns samt införandet av ett nytt register, utredningsregister. En remissinstans påpekade att de nya reglerna i polisdatalagen skulle komma att strida mot den ovan nämnda rekommendationen ifrån Europarådet.

⁷¹ Prop. 2005/06:29, s. 26

⁷² G. Westerlund, *Straffprocessuella Tvångsmedel*, s. 25

⁷³ G. Westerlund, *Straffprocessuella Tvångsmedel*, s. 26

⁷⁴ Europarådets rekommendation No. R (92) 1

Regeringen påpekar dock i propositionen rekommendationens ålder och ifrågasätter dess vägledande värde.⁷⁵ Vidare ansåg regeringen att det fanns starka skäl för att utvidga möjligheterna till registrering i DNA-register.

DNA-register

22 § polisdatalagen innehåller bestämmelser om att resultaten från DNA-analyser får behandlas endast för att underlätta identifiering av personer i samband med utredningen av brott. Paragrafen ger också Rikspolisstyrelsen rätt att föra register i enlighet med 23-27 §§ polisdatalagen. Vad DNA-registret får innehålla regleras i 23 § polisdatalagen. Enbart resultat från DNA-analyser som gjorts med stöd av 28 kap. RB får registreras i detta register. Detta medför enligt propositionen att prov som tagits inom exempelvis sjukvården inte får utgöra grund för registrering.⁷⁶ Det krävs även att personen genom lagkraftvunnen dom dömts till annan påföljd än böter eller har godkänt ett strafföreläggande som avser villkorlig dom.

Utredningsregister

Genom lagändringen 2006 infördes rätten att föra ett nytt register, utredningsregister, i 24 a § polisdatalagen. I första stycket anges att utredningsregistret får innehålla DNA-profiler från personer som är skäligen misstänkta för brott på vilket fängelse kan följa. Precis som i bestämmelserna angående DNA-register krävs att DNA-analysen har genomförts med stöd av 28 kap. RB. I andra stycket anges att bestämmelserna i 24 § polisdatalagen skall gälla vid registrering i utredningsregistret. Detta innebär att enbart uppgifter som ger information om identitet får registreras, information som ger upplysning om eventuella personliga egenskaper får inte registreras. Dessutom får utredningsregistret därutöver innehålla enbart upplysningar som visar i vilket ärende analysen gjorts och vem den avser.⁷⁷

Spårregister

Spårregistret innehåller DNA-profiler från icke identifierade DNA-spår. 26 § polisdatalagen som innehåller bestämmelser rörande spårregistret har i stort lämnats orörd i den senaste lagändringen men en liten förändring gjordes i tredje punkten där lagstiftaren lade till att uppgifter i spårregistret får jämföras med analysresultat som kan hänföras till en person som är skäligen misstänkt för brott. Detta innebär att resultat från prover som tagits med stöd av den nya 28 kap. 12 b § RB eller med samtycke inte får jämföras med innehållet i spårregistret.⁷⁸

⁷⁵ Prop. 2005/06:29, s. 29

⁷⁶ Prop. 2005/06:29, s. 40

⁷⁷ Prop. 2005/06:29, s. 41

⁷⁸ Prop. 2005/06:29, s. 41

Registervård

Registervårdsenheten i Kiruna lyder under Rikspolisstyrelsen och har ansvar för att personuppgifterna i DNA-registret och utredningsregistret är så korrekta som möjligt. Alla ändringar av personuppgifter i dessa register gör hos registervårdsenheten. Ingen enskild polis kan alltså ändra något i dessa register.⁷⁹

Gallring

I 27 § polisdatalagen behandlas när uppgifter i de olika registren skall gallras. En uppgift som förts in i DNA-registret gallras bort enligt vad som följer av reglerna i lagen om belastningsregister (1998:620). Detta innebär att uppgifterna om person i DNA-registret gallras bort efter avtjänat fängelsestraff plus 10 år.⁸⁰

Uppgifter i utredningsregistret ska gallras bort då åtal läggs ner, åtal ogillas, åtal bifalls men påföljden bestäms till enbart böter eller då personen i fråga har godkänt ett strafföreläggande som enbart avser böter.⁸¹ Gällande spårregistret ska uppgifter gallras bort senast 30 år efter registreringen.

27 a § polisdatalagen var en ny paragraf som infördes 2006. Den reglerar när DNA-prover som tagits i samband med brottsutredningar ska förstöras. Där föreskrivs att DNA-prover som tagits med stöd av bestämmelserna i 28 kap. RB skall förstöras senast sex månader efter det att provet togs, detta hindrar dock inte att nya prov tas efter denna tid.⁸²

Framtida lagändring

Den 1:a mars 2012 träder en helt ny polisdatalag (2010:361) i kraft. Regeringen anser dock i propositionen att bestämmelserna rörande DNA-register, utredningsregister och spårregister är ändamålsenliga och dessa bestämmelser kommer därför inte genomgå någon större förändring annat än viss redaktionell och språklig förändring.⁸³

I samband med införandet av den nya polisdatalagen kommer även 28 kap. 12 a- 12b §§ RB att ändras så att de språkmässigt stämmer överens med den nya lagen.

⁷⁹ Rikspolisstyrelsen, *Inspektionsrapport 2008:1*, s. 9

⁸⁰ 16-18 §§ lagen om belastningsregister (1998:620)

⁸¹ Prop. 2005/06:29, s. 41

⁸² Prop. 2005/06:29, s. 41

⁸³ Prop. 2009/10:85, s. 231

Utfall av den nya lagen

Som tidigare nämnts var motiven bakom den nya lagstiftningen 2006 att skapa ett effektivt redskap för polisen i kampen mot brottsligheten, i synnerhet vardagsbrottslighet, samtidigt som lagstiftaren ämnade skydda individens grundläggande fri- och rättigheter.

I propositionen till 2006 års lagändring gick lagstiftaren igenom förväntade konsekvenser av de utvidgade möjligheterna att använda DNA-teknik inom brottsbekämpningen. Det konstaterades att det förväntades en ökad uppkläring av så kallade mängdbrott som exempelvis tillgrepp av fortskaffningsmedel och inbrott. Även antalet inskickade prover för analys antogs komma öka i stor omfattning.⁸⁴

Uppklaring – mängdbrottslighet

Eftersom det tydligt framgår av propositionen att ett av de viktigaste motiven bakom lagändringen var att uppnå en ökad uppkläring av så kallad mängdbrottslighet kan det vara av intresse att undersöka utvecklingen av uppkläringens procent sedan lagen trädde i kraft. Jag har valt att undersöka uppkläringens procent av inbrottsstöder då just denna typ av brottslighet nämns i propositionen som typisk mängdbrottslighet. Viktigt att påpeka är att statistiken inte visar specifikt på vilket sätt brotten klarats upp men eftersom lagstiftaren förväntade sig en ökad uppkläring av en viss typ av brottslighet kan en undersökning av den totala uppkläringens procent ändå till viss del vara relevant.

Brottsförebyggande rådet (BRÅ) publicerar för varje år utförlig statistik angående brottsligheten i Sverige. Fokuserar man på just brottet eller brottskategorin inbrottsstöld kan man skönja en liten ökning i uppkläringens procent. Tabellen nedan bygger på uppgifter från BRÅ.⁸⁵ Vid tolkningen av statistiken angående uppkläring är det viktigt att framhålla att BRÅ delar upp uppkläringens procent i två delar, personuppkläring och teknisk uppkläring. Personuppkläring innebär att en person bundits till brottet genom att åtal väckts, strafföreläggande har utfärdats eller åtalsunderlåtelse meddelats. Teknisk uppkläring innebär i stort att utredning av olika anledningar lagts ner.⁸⁶ I detta sammanhang är det naturligtvis enbart personuppkläring som är intressant. Statistiken från BRÅ ger då vid handen att den lilla ökningen av uppkläringens procent för inbrottsstöder enbart ligger i kategorin teknisk uppkläring. Personuppkläringen ligger däremot på samma nivå varje år även efter lagändringen.

⁸⁴ Prop. 2005/06:29, s. 36

⁸⁵ Se efterföljande sida

⁸⁶ Rapport från BRÅ, *Uppklarade brott – slutgiltig statistik för år 2010*, s. 3

ÅR	UPPKLARINGSPROCENT	VARAV PERSONUPPKLARING
2005	9 %	4 %
2006	10 %	4 %
2007	11 %	4 %
2008	10 %	4 %
2009	11 %	4 %
2010	11 %	4 %

Man kan snabbt och enkelt konstatera att lagändringen inte medfört någon synbar ökning av uppkläring av inbrottsstöder. Återigen är det dock viktigt att påpeka att statistiken inte säger något om DNA-teknikens avgörande för brottens uppkläring.

Utvecklingen hos SKL

Inskickade jämförelseprov

Antalet jämförelseprov inskickade av polisen för DNA-analys förväntades öka mycket stort i samband med den nya lagen. SKL rustade för att kunna behandla 50 000 prover det första året men endast drygt hälften, cirka 26 000 prover, skickades in av polisen till SKL under 2006.⁸⁷ Trots att ökningen bara uppgick till drygt hälften av den förväntade var det ändå en mycket dramatisk ökning jämfört med 2005 då det inkom 2500 jämförelseprov till SKL.⁸⁸ Åren därefter följde en relativt jämn utveckling då antalet prov ökade med mellan 10-20 % varje år fram till 2009 då SKL mottog cirka 40 000 jämförelseprov inskickade av polisen.⁸⁹ 2010 kom ett trendbrott då antalet inskickade prov för första gången sedan lagändringen faktiskt minskade. Från de cirka 40 000 inskickade prov 2009 minskade antalet till cirka 38 000 året därefter.⁹⁰

Registerträffar

Alla DNA-profiler i de olika registren jämförs fortlöpande med varandra och då man får en träff mellan två profiler skapas en träffrapport som sänds till den eller de myndigheter som registrerat uppgifterna.⁹¹

⁸⁷ R. Ansell, *Särtryck ur Bevis nr. 1 2007 - Ett år med utvidgad möjlighet att ta DNA-prov för registerhantering*, s. 1

⁸⁸ Rikspolisstyrelsen, *Inspektionsrapport 2008:1*, s. 3

⁸⁹ Rikspolisstyrelsen, *Inspektionsrapport 2008:1*, s. 12

⁹⁰ Emailkontakt med SKL den 7 oktober 2011

⁹¹ Rikspolisstyrelsen, *Inspektionsrapport 2008:1*, s. 9

Ökningen i antalet registerträffar efter den nya lagstiftningen infördes ger en annan bild än statistiken om uppklarade brott ifrån BRÅ. Rimligtvis torde ökningen av registerträffar innebära en ökad uppkläring. Troligtvis är ökningen dock för liten för att ge ett synbart resultat i BRÅ procentuella uppklaringsstatistik. Tittar man på antalet träffar mellan ett DNA-spår och en person i DNA-registret har dessa ökat varje år sedan 2005. Den största ökningen skedde just när den nya lagen infördes och från 2005 till 2006 ökade träffarna med cirka 78 %, från 285 till 508 träffar. Under de senare åren har vi sett en fortsatt ökning som dock stagnerat en del sedan 2006 och senaste statistiken ger för handen en ökning om endast cirka 12 % mellan 2009 och 2010.⁹² I mina kontakter med polisen och SKL har det framkommit att en stor majoritet av registerträffarna rör just mängdbrottslighet.

Antal registrerade DNA-profiler

När det gäller antalet registrerade profiler är det framförallt utredningsregistret och DNA-registret som är intressanta. Utredningsregistret skapades i stort i samband med lagändringen och en undersökning om registrerade profiler i detta register under åren från lagändringen fram till dags dato kan skapa en bild om huruvida lagen fått det utfall lagstiftaren och andra berörda parter hoppats på.

Antalet registrerade DNA-profiler i DNA-registret ökade kraftigt efter 2005. Fram till 2005 hade DNA-registret utökats med cirka tusen profiler årligen vilket gav en total 2005 om 4276 profiler. Efter 2005 såg vi så gott som en fördubbling av antalet profiler årligen fram till 2008 och sedan dess har utvecklingen stagnerat men mellan 2009 och 2010 fick vi ändå en ökning från 51 573 till 68 619 profiler.⁹³

Utredningsregistret innehöll årsskiftet efter lagändringen 15 183 profiler. Därefter ökade antalet kraftigt till 2007 då registret innehöll 24 621. Utvecklingen efter 2007 är något anmärkningsvärd då ökningen stagnerade och från 2009 till 2010 minskade antalet profiler ganska märkbart, från 25 618 till 23 065.

Doktrin rörande lagstiftningen

Sedan den nya lagstiftningen infördes 2006 har ett antal relevanta "aktörer" på olika sätt uttalat sig om lagen eller på vilket sätt den ska tillämpas. Vilken effekt dessa har haft på användandet av registertopsning kan bara spekuleras i men faktum kvarstår att de är inflytelserika aktörer i sammanhanget.

⁹² <http://www.skl.polisen.se/sv/For-rattsvasendet/Om-DNA-analyser/DNA-Register/>

⁹³ <http://www.skl.polisen.se/sv/Trycksaker/Informationsmaterial/Dokument/DNA-statistik-arsbasis/>

Polismyndigheten

Polisen kom med en inspektionsrapport 2008 angående polisens användning av salivprov för DNA-analys. Bakgrunden till inspektionen var att polismyndigheten ville utreda grunderna till att ökningen av antalet inskickade salivprov till SKL bara uppgick till dryga hälften av det förväntade åren efter lagändringen. Inspektionen konstaterar en mängd förhållanden som verkar återhållande på användning av registertopsning. En ganska stor del av dessa är brister i rutiner och liknande förhållanden internt hos polisen och dessa är ointressanta i sammanhanget. Angående lagstiftningen konstaterar dock inspektionen att den största återhållande faktorn är bristande kunskaper och insikter om lagstiftningen och dess möjligheter. Vidare konstateras att lagen anses i vissa fall vara svår att tillämpa och särskilt proportionalitetsprincipen är ett problem. Det kan ibland vara nästintill omöjligt för en enskild polisman att göra en korrekt straffvärdevärdering.⁹⁴ Oro för felbedömning kan i dessa situationer verka avhållande och leda till att polisen missar ett viktigt redskap i sin verksamhet.

Inspektionsgruppen konstaterar i fråga om proportionalitetsprincipen att:

När det gäller brottets karaktär bör i princip inget annat göras i straffrågan än dels ett konstaterande att fängelse ingår i straffskalan, dels en ytlig bedömning om ifall gärningen är av så bagatellartat slag att man bör avstå från registertopsning. Bagatellartad är i regel en gärning som oberoende till exempel gärningsmannens ålder, normalt bara föranleder ett bötesstraff, som till exempel enstaka snatterier och ringa narkotikabrott. Men det bör vara så att det snarare är brottets karaktär än en prognos om böter som är avgörande. Brott med endast fängelse i straffskalan är inte bagatellartade.⁹⁵

Riksåklagaren

I februari 2008 kom Riksåklagaren (RÅ) med riktlinjer, RÅR 2008:1. I dessa riktlinjer behandlades frågan om registertopsning som sker i syfte att analysera och sedan registreras i utredningsregistret eller DNA-registret. RÅ gör en kort genomgång av lagrum och propositionen bakom dem och kommer sedan med riktlinjer om hur RÅ anser att lagstiftningen ska tillämpas och hur och när registertopsning ska användas. RÅ menar att beslut om registertopsning ska fattas rutinmässigt.⁹⁶

⁹⁴ Rikspolisstyrelsen, *Inspektionsrapport 2008:1*, s. 13-14

⁹⁵ Rikspolisstyrelsen, *Inspektionsrapport 2008:1*, s. 24

⁹⁶ Riksåklagarens riktlinjer, *RÅR 2008:1*, s. 2

RÅ uttrycker vidare:

Även om lagrummet är fakultativt utformat ska i princip beslut fattas och DNA-prov tas om de lagliga förutsättningarna för detta är uppfyllda. Den som är skäligen misstänkt för ett brott varpå fängelse kan följa ska alltså som huvudregel registertopsas.⁹⁷

RÅ förespråkar att registertopsning alltid ska övervägas. När polisen anmäler att gripande till åklagare ska det därför alltid kontrolleras huruvida registertopsning skett eller ej. Har det ej skett ska det beslutas om registertopsning om förutsättningarna för detta är uppfyllda.⁹⁸ Åklagaren ska inte heller avstå från beslut om registertopsning enbart av den anledningen att påföljden kan bli böter på grund av straffnedsättningsregler eller att brottet kan komma att föranleda åtalsunderlåtelse. RÅ framhåller även att det är viktigt att uppmärksamma att under vissa förhållanden kan påföljden bli annat än böter även för brott som normalt bara föranleder ett bötesstraff. Detta kan inträffa bland annat vid upprepad brottslighet.⁹⁹

Justitieombudsmannen

JO har även behandlat frågan om registertopsning i ett beslut som kom i december 2009. Beslutet rörde en anmälan mot Stockholmspolisen gjort av Elisa L. Bakgrunden var att Elisa L vid en demonstration i maj 2008 omhändertagits av polis enligt 13 § polislagen (PL). Elisa L tillsammans med ett antal övriga omhändertagna misstänktes för ohörsamhet mot ordningsmakten enligt Brottsbalken (BrB) 16 kap. 3 § och DNA-test genom tagande av salivprov genomfördes på samtliga omhändertagna.¹⁰⁰ Straffskalan för brottet ohörsamhet mot ordningsmakten är böter eller fängelse i högst sex månader. JO kritiserar i sitt beslut polismyndigheten i Stockholms län för den genomförda åtgärden. Beslutet gör gällande att JO:s åsikt är att det knappast torde förekomma att påföljden bestäms till annat än böter för ett sådant brott.¹⁰¹ JO kommenterar i beslutet tidigare de tidigare nämnda riktlinjerna från RÅ rörande registertopsning. JO höll med RÅ i åsikten om att det vid utredningar rörande brott som endast har fängelse i straffskalan sällan finns skäl att avstå ifrån registertopsning, men när det gäller brott för vilka stadgas böter eller fängelse i högst sex månader bör utgångspunkten vara att avstå ifrån beslut om registertopsning. JO påpekar att ett sådant brott enligt stadgad påföljdspraxis i normalfallet endast föranleder böter.¹⁰²

⁹⁷ Riksåklagarens Riktlinjer, *RÅR 2008:1*, s. 2

⁹⁸ Riksåklagarens Riktlinjer, *RÅR 2008:1*, s. 3

⁹⁹ Riksåklagarens Riktlinjer, *RÅR 2008:1*, s. 2

¹⁰⁰ JO-beslut, *Dnr. 2703-2008*, s. 3

¹⁰¹ JO-beslut, *Dnr. 2703-2008*, s. 9

¹⁰² JO-beslut, *Dnr. 2703-2008*, s. 8-9

Slutsatser

I förarbetena till lagändringen 2006 framkommer tydligt att lagstiftarens huvudsakliga målsättning med lagändringen var att följa DNA-teknikens utveckling med en lagstiftning som ger polisen möjlighet att använda den ständigt förbättrande DNA-tekniken och på så sätt skapa ett effektivt verktyg för polisen i dess brottsbekämpande verksamhet. Under utredningsarbetets gång har utredarna sökt inspiration från bland annat England som i sammanhanget är det mest relevanta då de hela tiden legat i framkant vad gäller DNA-teknik och dess användning inom brottsbekämpningen. Lagstiftaren hade i samband med införandet av den nya lagen stora förhoppningar på att detta skulle medföra kraftigt utökade DNA-register som i sin tur skulle innebära en ökad brottsupplärning, framförallt gällande mängdbrottslighet. Men har verkligen lagändringen fått det resultat många hoppades på?

Statistiken från BRÅ gällande uppläringsprocenten rörande inbrottsstöld ger vid handen att lagen åtminstone inte lett till en i procent mätbar ökning av upplärningen. Visserligen redovisar BRÅ en svag ökning i upplärning men hela den ökningen ligger i kategorin teknisk upplärning vilket i sammanhanget är relativt irrelevant. Precis som jag nämner i stycket om upplärning är det också svårt att veta vilken effekt lagstiftningen haft eftersom BRÅ:s statistik inte säger något om huruvida brotten klarats upp tack vare DNA-analys eller ifall det ens haft någon betydelse.

Enbart sett till BRÅ:s statistik kan det vara lätt att dra slutsatsen att lagen inte haft den effekt lagstiftaren hoppats på men statistik från SKL och polisen ger en något annorlunda bild. Den kraftiga ökningen av DNA-profiler och träffar vid jämförelser mellan de olika registren sedan lagen ändrades torde rimligtvis betyda att lagen haft viss effekt på detta område. De flesta berörda parter synes här vara överens om att lagen har haft effekt när det gäller antalet registrerade profiler och antalet registerträffar men det är klart att ökningen inte motsvarat den förväntade. Det ökade antalet träffar i DNA-register har inte medfört en synbart ökad upplärning. SKL rustade sig för att ta kunna hantera 50 000 inskickade prover redan första året efter lagändringen men bara drygt hälften så många prover skickades in och faktum är att fem år senare har den förväntade ingången för första året uppnåtts. Intressant nog minskade till och med både antalet profiler i utredningsregistret och antalet inskickade jämförelseprov år 2010. Det är inte på något sätt fastslaget men det är inte en omöjlig tanke att JO-kritiken mot Stockholmspolisen, som publicerades i december 2009, verkat avhållande för antalet inskickade salivprov året därefter.

Mycket tyder på att lagen har effekt men inte så stor effekt som lagstiftaren hoppats. De olika DNA-registren har, sett från lagens införande, ökat kraftigt men vid en internationell jämförelse står sig utvecklingen trots allt relativt slätt. Ingen tvekan råder om att Sverige fortfarande har långt kvar till dess att DNA-registren är lika omfattande som Englands motsvarighet. Brottsbekämpande myndigheter i England menar att så gott som alla aktivt kriminella finns registrerade i någon typ av DNA-register. Då lagstiftaren uttryckt detta som målsättning är det extra anmärkningsvärt att antalet profiler i utredningsregistret och antalet inskickade jämförelseprov faktiskt minskat sedan 2009.

Tillämpningen av lagen verkar redan relativt tidigt vara problematisk, och alla berörda parter är till synes överens om att det är tillämpningen av proportionalitetsprincipen som är problematisk. Jag har inte funnit någon berörd part som kritiserar bestämmelserna i polisdatalagen utan det verkar uteslutande vara tillämpningen av bestämmelserna i RB som är problematisk.

Polisen har uttryckt åsikten att proportionalitetsbedömning är den största avhållande faktorn när det gäller beslut om att registertopsa eller ej. I vissa brottsutredningssituationer kan det vara svårt, för att inte säga omöjligt, att bedöma proportionaliteten för den som ska besluta om registertopsning eller ej. Vidare innebär detta ett extra moment för polisen i arbetet och frågan hur bedömningen ser ut vid upprepad brottslighet som i normalfallet endas föranleder böter verkar fortfarande vara öppen. Detta ställer dock frågan om problematiken hos polisen ligger i själva lagstiftningen eller om den istället bottnar sig i polisens bristande kunskap om tillämpningen av lagen? Till polisens försvar ska tilläggas att den själv i sin inspektionsrapport kom fram till att bristande kunskap var en del av problematiken. En aspekt jag anser tyda på att det inte bara är bristande kunskap det rör sig om är att ett flertal andra "tungt pjäser" i juridiksverige har gjort olika tolkningar av proportionalitetsbedömning i samband med registertopsning som i vissa fall motsäger varandra.

JO gör, som jag ser det, en betydligt striktare tolkning av hur proportionalitetsprincipen ska tillämpas än vad RÅ gör i sina riktlinjer. I propositionen förespråkas en tolkning som ligger någonstans mitt emellan RÅ och JO. Detta gör naturligtvis att det skapas en osäkerhet för vilken tolkning man som beslutsfattare i en förundersökning ska använda. Mycket talar för att beslutet från JO redan fått negativa konsekvenser för antalet topsningar och att det de facto innebär att det blir svårare att uppnå de av regeringen uppsatta målen med lagstiftningen. Regeringen kommenterade även lagstiftningen i propositionen till bland annat den nya polislagen som nämns ovan.

Där menade regeringen att den inte ansåg att någon lagändring kring registertopsning var nödvändig. Intressant nog överlämnades denna proposition till riksdagen endast två dagar innan JO publicerade sitt beslut.

Framtiden är naturligtvis svår att sia om. Klart är dock att de många turerna kring de olika tolkningarna av hur proportionalitetsprincipen ska tillämpas är den idag största problematiken kring lagstiftningen. Polisen vill naturligtvis i så stor utsträckning som möjligt ha rätt att registertopsa medan lagstiftaren och JO har i uppgift att väga in den eventuella olägenhet den enskilde får lov att utstå.

Det står klart att det kommer bli väldigt svårt att uppnå de mål om ökad uppläring och omfattande DNA-register om inte ändringar sker. En möjlig lösning skulle kunna vara att helt lyfta ur provtagningen ur kroppsbesiktningsbegreppet och skapa ett eget lagrum för detta. Denna lösning har förespråkats och i promemorian, som propositionen till den senaste lagändringen bygger på, föreslås denna ändring. Motiven till detta är att provtagningen i mångt och mycket påminner om då man tar en persons fingeravtryck. Denna lösning är dock tveksam då det faktiskt rör sig om ett, visserligen begränsat, kroppsligt ingrepp och en sådan lagreglering torde rimma illa med bestämmelserna i RF och även Europakonventionen. Det kommer alltid vara känsligt när det rör just biologiskt material. Vi vet inte hur tekniken kommer att se ut i framtiden och redan idag går det att utläsa vissa egenskaper ur DNA.¹⁰³

En bättre lösning torde i så fall vara att direkt i bestämmelserna reglera vad som är proportionerligt, exempelvis att provtagning får ske så fort en person är skäligen misstänkt för ett brott som har fängelse i straffskalan. Detta skulle dock innebära en väldigt långtgående, kanske för långtgående, möjlighet för polisen att ta salivprov då väldigt många brott har fängelse i straffskalan trots att det i realiteten sällan eller aldrig utdöms fängelsestraff. Men det skulle samtidigt innebära att en svår proportionalitetsbedömning inte behövs göras.

Slutligen anser jag att mycket tyder på att osäkerheten kring tillämpningen av lagen verkar hämmande och att detta innebär svårigheter när det gäller att uppnå lagstiftarens målsättning med lagändringen 2006.

¹⁰³ R. Ansell, *Särtryck ur kriminalteknik Nr. 1 2011*

Sammanfattning

År 2003 beslutade dåvarande justitieministern Thomas Bodström att starta en utredning rörande svenska lagstiftningen kring användningen av DNA-teknik i samband med brottsutredningar och brottmål. Utredningen utmynnade i promemorian *Genetiska fingeravtryck*. Propositionen till ny lagstiftning lades fram i oktober 2005 och denna byggde mycket på den tidigare nämnda promemorian. Genomgående visar propositionen på att utredarna sökt inspiration i Englands lagstiftning. England var, och är fortfarande, ett föregångsland gällande DNA-teknik och lagstiftning kring möjligheter att ta DNA-prov och hålla DNA-register. När lagstiftningen infördes 2006 var enligt propositionen den uttalade målsättningen att ge polisen ett effektivt verktyg i sin brottsbekämpande verksamhet. Regeringen räknade med att nya lagstiftningen skulle innebära större DNA-register och en ökad uppkläring av mängdbrottsligheten.

Lagstiftningen innebär i stort en större möjlighet för polisen att ta salivprov för DNA-analys i samband med brottsutredningar. Ändringar och tillägg i 28 kap. 12-12 b §§ syftade till att uppnå detta. Huruvida salivprovtagningen ska ligga under begreppet kroppsbesiktning eller ej diskuteras i propositionen. Regeringen konstaterar dock i propositionen att provtagningen även i fortsättningen ska omfattas av bestämmelserna kring kroppsbesiktning. På så vis blir proportionalitetsprincipen tillämplig. Vidare gjordes ett antal ändringar i polisdatalagen 22 – 27 a §§. Dessa ändringar gjordes i stort för att stämma överens med ändringarna i 28 kap. RB. Den största förändringen i polisdatalagen var bestämmelserna kring ett nytt register, utredningsregistret.

Har nya lagstiftningen haft den effekt lagstiftaren förväntade sig? Om inte, vad är problematiken?

Sett till brottstatistiken från BRÅ har lagen inte haft någon effekt på uppkläringen av mängdbrott. Åtminstone inte en ökning som är mätbar i procent. Statistik från SKL och polisen ger en något annan bild. Det står klart att lagen har haft effekt på så sätt att SKL fått väldigt många fler från polisen inskickade salivprover. Dessutom har antalet registrerade DNA-profiler ökat. Antalet inskickade prover och antalet registrerade profiler i utredningsregistret har dock minskat mellan 2009 och 2010. Det finns mycket som tyder på att lagen har haft effekt, men inte i så stor utsträckning som lagstiftaren förväntade sig.

Ett antal relevanta "aktörer" har kommenterat lagstiftningen eller dess tillämpning sedan den trädde i kraft 2006. Riksåklagaren lade i början av 2008 ut riktlinjer om när det i samband med en utredning ska registertopsas. RÅ uttrycker uppfattningen att beslut om registertopsning ska tas rutinmässigt så fort man kan anta att förutsättningarna är uppfyllda. Rikspolisens kom senare under 2008 med en inspektionsrapport om polisens användning av registertopsning. Inspektionsrapporten kommer fram till att det registertopsas för lite och att det till viss del kan antas bero på lagstiftningen. Polisen framhåller att svårigheter kring bedömningen av proportionaliteten är en av de faktorer som verkar mest avhållande när det gäller beslut om provtagning. I december 2009 kom ett JO-beslut där JO kritiserar polismyndigheten i Stockholm för att de topsat när förutsättningarna för detta inte var uppfyllda. JO förespråkar en striktare tolkning av hur proportionalitetsprincipen ska tillämpas i samband med registertopsning.

Som nämns ovan finns det mycket som tyder på att lagstiftningen som infördes 2006 har haft en positiv effekt sett till brottsbekämpningen. Men mycket tyder även på att den effekten varit långt mindre än vad både lagstiftaren och polisen förväntade sig. Det mesta som framkommit tycks peka på att det framförallt är tolkningen och tillämpningen av proportionalitetsprincipen som är den huvudsakliga problematiken. En möjlig lösning skulle kunna vara att lagstifta om exakt vad som är proportionellt.

Källförteckning

Litteratur

Fitger Peter & Mellqvist Mikael, *Domstolsprocessen: en kommentar till rättegångsbalken*, Norstedts Juridik 2002

Bring Thomas & Diesen Christian, *Förundersökning*, 4:e upplagan 2009

Fitger Peter, *Särtryck ur rättegångsbalken: kap 19-28, 36*, 1:a upplagan 2007

Westerlund Gösta, *Straffprocessuella tvångsmedel: en studie av rättegångsbalkens 24 till 28 kapitel och annan lagstiftning*, 4:e upplagan 2010

Lindberg Gunnel, *Straffprocessuella tvångsmedel: när och hur får de användas?*, 2:a upplagan 2009

Offentligt tryck

Promemoria Ds 2004:35, *Genetiska fingeravtryck*

Proposition 2005/06:29, *Utvidgad användning av DNA-tekniken inom brottsbekämpningen m.m.*

Proposition 2009/10:85, *Integritet och effektivitet i polisens brottsbekämpande verksamhet Riksåklagarens riktlinjer, RåR 2008:1*

JO-beslut, *Diariennr. 2703-2008*

Europarådets rekommendation, *No. R (92)*

Åklagarmyndighetens Utvecklingscentrum, *RättsPM 2008:5 – DNA som bevis*

Rättsfall

Tingsrätten

Lunds tingsrätt, *Målnr B 2592-04*

Hovrätten

Hovrätten över Skåne och Blekinge, *Målnr. B 1018-05*

Högsta domstolen

NJA 1986 s. 489

NJA 2003 s. 591

Rapporter

Rikspolisstyrelsen, *Inspektionsrapport 2008:1 – Polisens användning av salivprov för DNA-analys*

Brottsförebyggande rådet, *Uppklarade brott – slutgiltig statistik för år 2010*

Artiklar

Ansell Ricky & Holgersson Stig, *Särtryck ur Kriminalteknik Nr. 4 2003 – Kriminaltekniska DNA-analyser förr, nu och i framtiden*

Törnström EvaMarie, *Särtryck ur Kriminalteknik Nr. 1 2005 – Hur går den DNA-analys till?*

Ansell Ricky, *Särtryck ur BEVIS Nr. 2 2009 – DNA-profiler och redovisning av resultatvärde*

Ansell Ricky, *Särtryck ur Kriminalteknik Nr. 3 2008 – Nära släkting och DNA-beviset*

Ansell Ricky, *Särtryck ur BEVIS Nr. 1 2007 – Ett år med utvidgad möjlighet att ta DNA-prov för DNA-registerhantering*

Ansell Ricky, *Särtryck ur Kriminalteknik Nr. 1 2011 – Genetiska fantombilder*

Internetkällor

<http://www.differencebetween.net/science/health/difference-between-dna-and-rna-viruses/>

<https://www.dna-guide.com/fran-byggsten-till-kromosom/>

<http://areena.yle.fi/video/1301692330031>

<http://www.scientificamerican.com/article.cfm?id=donor-blood-transfusion>

<http://www.bbc.co.uk/radio4/features/desert-island-discs/castaway/04115c08#b008fcdz>

<http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/newsnight/8245312.stm>

<http://www.localhistories.org/pitchfork.html>

<http://www.dn.se/nyheter/sverige/domd-dubbelmordare-hittad-dod>

<http://forensic.gov.uk/html/company/history/>

<http://www.skl.polisen.se/sv/For-rattsvasendet/Om-DNA-analyser/DNA-Register/>

<http://www.skl.polisen.se/sv/Trycksaker/Informationsmaterial/Dokument/DNA-statistik-arsbasis/>

Personkällor

Ricky Ansell, SKL, emailkontakt

Yvette Glantz, Rikspolisens, personlig kontakt